

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

Πέπη Γαβαλά-Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ος αιώνας)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.389](https://doi.org/10.12681/mnimon.389)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1997). Πέπη Γαβαλά-Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ος αιώνας). *Μνήμων*, 19, 264–266. <https://doi.org/10.12681/mnimon.389>

ή τὸ βράκιλλο τῆς πανούκλας ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἢ δυναμικότητα τῆς ἐπιδημίας, ὁ ρυθμὸς διάδοσής της, ἢ ἀναπαραγωγή της, τὰ καταστροφικὰ της ἀποτελέσματα. Ξεφεύγοντας, ἔτσι, ἡ μελέτη ἀπὸ τὶς ὡς τώρα ἀποκλειστικὰ ἀνθρωποκεντρικὲς ἐρμηνεῖες, ἀνοίγει νέα πεδία γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος.

Σὲ παράρτημα δίνεται μιὰ ἀναλυτικὴ, τεκμηριωμένη καὶ πολὺ χρήσιμη χρονολογία τῆς πανώλης στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο (14ος-19ος αἰ.). Δημιουργεῖται, ἔτσι, ἓνα corpus μαρτυριῶν ποὺ ἀποτελεῖ πλέον τὴ βάση γιὰ ὅποιαδήποτε μελέτη αὐτῆς τῆς νόσου καί, συγχρόνως, ἐπιτρέπει τὸν ἐμ-

Πανεπιστήμιο Κρήτης

πλουτισμὸ της μὲ τὸν ἐντοπισμὸ, ἐνδεχομένως, νέων σχετικῶν δεδομένων.

Ἡ μελέτη καλύπτει οὐσιαστικὸ κενὸ στὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία καὶ θὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες γενικότερα. Ἐπὶ πλέον, λόγω τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος, θὰ εὐαίσθητοποιήσει καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀναγνώστες, εἰδικούς καὶ μὴ. Τὸ AIDS, μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ προκαλεῖ, ἔχει κάνει ἐπικαιρὲς τὶς ἐπιδημίες τοῦ παρελθόντος: ἀναζητοῦνται σ' αὐτές, συμπεριφορὲς καὶ νοοτροπίες ποὺ θὰ βοηθήσουν, ἐνδεχομένως, στὴν κατανόηση τῶν προβλημάτων ποὺ ὀδυνηρὰ θέτει τὸ παρόν.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Πέπη Γαβαλά - Ἑλένη Γαρέζου, Τὰ γλυπτὰ μνημεῖα τοῦ κοιμητηρίου Ἁγίου Γεωργίου. Ἑρμούπολη Σύρου (19ος-20ὸς αἰώνας), ἔκδ. Ὑπουργεῖο Αἰγιατοῦ - Δήμος Ἑρμούπολης, Γνώση, Ἀθήνα 1994, 789 σ.

Ἡ ἱστορικότητα τοῦ θανάτου ἔχει τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀπασχολήσει συστηματικὰ τὴν ἔρευνα. Πιὸ γνωστὲς εἶναι οἱ προσεγγίσεις τοῦ Philippe Ariès καὶ τοῦ Michelle Vovelle. Ἡ πρώτη ταξινομήθηκε ὡς ποιοτικὴ, γιὰτὴ στηρίχθηκε κυρίως σὲ φιλολογικὲς μαρτυρίες· ἡ δευτέρη ὡς ποσοτικὴ, ἐπειδὴ βασίστηκε σὲ πηγὲς ποὺ ἀποτελοῦν σειρά, ὅπως οἱ διαθήκες. Ὡστόσο, ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται ἀθάνατος, ἀφοῦ κάλλιστα μπορεῖ νὰ συνυπάρξουν καὶ οἱ δύο μέθοδοι σ' ἓνα ἱστοριογραφικὸ κείμενο.

Ὁ ἐρευνητικὸς ὀρίζοντας διευρύνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν ἀπὸ τὶς γραπτὲς μαρτυρίες ἢ προσοχὴ τῶν μελετητῶν στράφηκε καὶ στὰ ταφικὰ μνημεῖα. Τὰ νεκροταφεῖα ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴ δική τους ἱστορία. Παρακολουθοῦν, κυρίως στὴ μέση καὶ μακρὰ διάρκεια, τὶς ἀλλαγὲς τῶν κοινωνικῶν μέσων στὶς ὁποῖες ἐγγράφονται. Ἐπομένως, ἀποτελοῦν μάρτυρες γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν σ' αὐτές.

Ἡ καταγραφή τῶν ταφικῶν μνημείων ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπιχειρηθοῦν ὑποθέσεις μεγαλύτερης ἐμβέλειας γιὰ τὶς θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς ποὺ συνδέονται μὲ τὸν θάνατο. Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, διαθέτουμε, γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος, δύο μόνον τέτοιες ἀναλυτικὲς καταγραφές: τοῦ Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1972¹, καὶ τοῦ Νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν Ἑρμούπολη, ἡ ὁποία ἐδῶ παρουσιάζεται.

Οἱ κυρίες Π. Γαβαλά καὶ Ε. Γαρέζου πραγματοποιήσαν ἄλλο περιγράφοντας ἀναλυτικὰ 530 ταφικὰ μνημεῖα ποικίλων τύπων (μαυσωλεῖα, ἐπιτύμβιες στήλες, λάρνακες κλπ.), ποὺ μνημονεοῦν θανάτους ἀπὸ τὸ 1823-1984. Ἀφοροῦν κυρίως στὶς ἀνώτερες καὶ μεσαῖες κοινωνικὲς ὁμάδες.

1. Ε. Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, *Μνημῶν Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, Α' Ζώνη, Ἰον Τμήμα*, ἔκδ. Δήμου Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1972.

Ἡ λαμπρότητα, μάλιστα, τῶν μνημείων ποῦ ἀνήκουν, σὲ χωριστὸ τμήμα τοῦ νεκροταφείου, στὶς ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τῆς πόλης, εἶναι ἓνα ἀκόμη δείγμα τῆς ἔντονης, παλαιότερα, ταξικῆς διάρθρωσης τῆς ἐρμουπολίτικης κοινωνίας.

Ἐπειδὴ πολλὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν οἰκογενειακοὺς τάφους, ἐπιχειρήθηκε νὰ δοθοῦν, συγχρόνως μὲ τὶς περιγραφές, καὶ τὰ ἀντίστοιχα γενεαλογικὰ δέντρα. Ἐγχείρημα τολμηρὸ, γιατί λείπουν πολλὲς ἀπὸ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ χρήσιμο καὶ δὲν ἀκυρώνεται ἀπὸ τὶς τυχόν ἐπισημάνσεις κάποιων λαθῶν.

Ἡ ὕλη διαρθρώθηκε ὡς ἑξῆς: Προηγεῖται σύντομο ἱστορικὸ τοῦ νεκροταφείου καὶ ἡ τοπογραφία του (ἰδρύθηκε, στὴ σημερινή του θέση, τὴ δεκαετία τοῦ 1830). Στὴ συνέχεια, ἀναλύονται τὰ εἶδη καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μνημείων. Ἀκολουθεῖ ὁ κύριος ὄγκος τοῦ βιβλίου μὲ τὶς ἀναλυτικὲς περιγραφές τῶν μνημείων καὶ τὰ γενεαλογικὰ δέντρα. Στὸ τέλος κάθε περιγραφόμενου τομέα τοῦ νεκροταφείου παρατίθενται ἀριετὲς φωτογραφίες τῶν μνημείων (συνολικὰ 155). Παρὰ τὶς προφανῆς τυπογραφικὲς δυσκολίες, ἀν οἱ φωτογραφίες βρισκόνταν στὴν ἴδια σελίδα μὲ τὶς περιγραφές, ὁ συνδυασμὸς εἰκόνας καὶ κειμένου θὰ ἐπέτρεπε ἄλλες ἀναγνώσεις. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν περιγραφῶν, παρατίθενται σημειώματα γιὰ τὸν γλυπτὸ διάκοσμο τῶν μνημείων, τὶς παραστάσεις ποῦ σχετίζονται μὲ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῶν ἀποθανόντων, βιογραφικὰ σημειώματα τῶν γλυπτῶν. Ἀκολουθοῦν, τέλος, πίνακες ὅπου ἀποδελτιώνονται οἱ τόποι γέννησης τῶν νεκρῶν, τὰ ἐπαγγέλματα, οἱ ιδιότητες-ἀξιώματα, ἡ μορφή καὶ αἰτία θανάτου, τὸ γένος, τὸ ἔτος καὶ ἡ ἡλικία θανάτου, καθὼς καὶ εὐρετήρια ὀνομάτων καὶ φωτογραφιῶν.

Τὸ ὅλο ἔργο ἐντυπωσιάζει μὲ τὸν ὄγκο του καὶ τὴν τυπογραφικὴ του φροντίδα. Ἡ εὐαισθησία τοῦ Μάνου Ἐλευθερίου, ποῦ εἶχε τὸν σχεδιασμὸ τῆς ἔκδοσης, ἀποτυπώθηκε καὶ ἐδῶ.

Ἀναφέρθηκε ὁ μὸχος ποῦ ἐπενδύθηκε

γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος. Χρειάστηκε ἐπὶ πλέον ζῆλος, μεράκι καὶ φιλολογικὴ ἱκανότητα ὄχι μικρὴ γιὰ τὴν ἀνάγνωση τόσων καὶ ποικίλων, πολλὰς φορὲς δυσανάγνωστων, ἐπιγραφῶν, καὶ γενικὰ ἰσχυρὴ ἐπιμονὴ γιὰ τὸ ξεπέρασμα πολλῶν ἄλλων δυσκολιῶν. Ὡστόσο, ὁ ἀναγνώστης θὰ περιμένει ἀπὸ τὶς ἐρευνήτριες, ποῦ τόσο καλὰ γνώρισαν τὸ ὕλικὸ ποῦ περιέγραψαν, νὰ ἦταν καὶ οἱ πρῶτες ποῦ θὰ ἐπιχειροῦσαν περισσότερο γενναίως ἐρευνητικὲς προτάσεις γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀξιοποίηση τῶν μαρτυριῶν ποῦ τὰ ἐν λόγῳ ταφικὰ

μνημεῖα περιέχουν. Ἐπισημαίνονται, φυσικὰ, κάποια στοιχεῖα καὶ φαινόμενα στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο. Δὲν ἐπιχειρήθηκε, ὅμως, ἡ ἔνταξή τους στὴ γενικότερη προβληματικὴ γιὰ τὸν θάνατο καὶ τὴν ἱστορικότητά του. Ἔτσι, δὲν ἀξιοποιήθηκαν ὅσο ἔπρεπε ὅσα ἀναφέρονται, γιὰ παράδειγμα, στὸ σημειώμα «γιὰ τὶς παραστάσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῶν νεκρῶν».

Ἡ ἀναλογικὰ συχνὴ μνεῖα στὶς ταφικὲς ἐπιγραφές τῆς ναυπηγικῆς, ναυτικῆς ἢ ἄλλης ἐπαγγελματικῆς δράσης τῶν νεκρῶν, τῆς συμμετοχῆς τους στὴ δημοτικὴ ἐξου-

σία, τῆς δράσης τους στὸ '21 καὶ στὴν ἴδρυση τῆς πόλης, καθὼς καὶ ἡ παράλληλη ἀπεικόνιση στοὺς τάφους πλοίων, τριγώνων, πορτολάνων, ἀκόμα καὶ ἀτμομηχανῆς, ὅλα αὐτὰ φαίνεται νὰ δείχνουν ὅτι κάποιου Ἑρμούπολιτες, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελοῦν μεμονωμένες περιπτώσεις, ἀναζητοῦσαν τὴν καταξίωσή τους στὴν κοινωνία ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν, ἔχι μόνο στὸν οὐρανό. Διεκδικοῦν, μένοντας στὴ μνήμη τῶν μεταγενεστέρων, τὴν («ἐπιβίωσή») τους πέ-

ραν τοῦ τάφου. Ἡ στάση αὐτή, φυσικά, δὲν σημαίνει ἔλλειψη πίστης στὴ μέλλουσα ζωὴ ἀλλὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς ἄλλης θρησκευτικότητας, ὅπου δὲν βαραίνουν καταθλιπτικά οἱ ἐπιταγές τῆς κατεστημένης ἐκκλησίας.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτές δὲν θέλουν μὲ κανέναν τρόπο νὰ ὑποτιμῆσουν τὴ σπουδαιότητα τοῦ προκειμένου ἔργου, τὸ ὁποῖο θὰ ἀποτελέσει οὐσιαστικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς Ἑρμούπολης.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Ἐρευνητικὴ ομάδα - εποπτεία **Χ. Α. Καραόγλου**, *Περιοδικὰ Λόγους καὶ Τέχνης (1901-1940), Α', Ἀθηναϊκὰ περιοδικὰ (1901-1925)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, 543 σ.

Ογκώδης, ἐπιβλητικὸς καὶ μαύρος τόμος ἐνὸς ἐξαιρετικὰ πολύτιμου εγχειριδίου ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ στεγάσει τις ἀναλυτικὲς παρουσιάσεις τῶν προπολεμικῶν περιοδικῶν «Λόγους καὶ Τέχνης» τοῦ αἰώνα-μας, κερπὸς μιᾶς πολυμελοῦς ἐρευνητικῆς ομάδας, ποὺ ἐργάζεται, σε εθελοντικὴ κυρίως βάση, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: εἶναι οἱ Λάμπρος Βαρελάς, Τζένη Δήμου, Νάντια Ευαγγελινού, Χ. Α. Καραόγλου, Ἀγγελικὴ Λούδη, Νίκη Λυκούργου, Μιχάλης Γ. Μπακογιάννης, Ιωάννα Ναοῦμ, Ελένη Νικολάκη, Βασίλης Πάγκαλος, Δημήτριος Παπαδόπουλος, Γεωργία Ρένεση, Στέλλα Χελιδώνη. Δύο ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Μιχ. Μπακογιάννης καὶ ὁ Λάμπρος Βαρελάς εἶναι οἱ συντάκτες μικρότερων αὐτοτελῶν εὑρετηρίων γιὰ *Τὸ Περιοδικόν-μας*, καὶ τὰ *Ἑλληνικὰ Γράμματα*, ἐνὸς στὴν ἴδια σειρά ἔχουν κυκλοφορήσει ἄλλοι δύο ἀντίστοιχοι τόμοι, τῆς Μαρίας Σακελλαρίου γιὰ τὸ *Σήμερα*, καὶ γιὰ τὴν *Εὐτέρη* τοῦ 19ου αἰώνα, με τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Κωστή Δανόπουλου καὶ τῆς Λίτσας Χατζοπούλου. Με τὴν εποπτεία πάλι τοῦ Χ. Α. Καραόγλου, τῆς Ἐφης Βαρακλιώτου καὶ τῆς Ἀρίστης Σδράλη ετοιμάζεται μιᾶ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τῶν ποιητικῶν ἀναθολογιῶν τοῦ πρώτου μισοῦ

τοῦ αἰώνα-μας, τῆς ὁποίας ἓνα πρῶτο δείγμα, «Ποιητικὲς ἀναθολογίαι 1901-1920. Βιβλιογραφικὴ δοκιμὴ», δημοσιεύτηκε στὴν *Ε.Ε.Φ.Σ.Θ.*, περ. Β', τχ. *Τμήματος Φιλολογίας*, 6 (1996-97) 11-226. Πλούσια λοιπὸν συγκομιδὴ.

«Πολλοὶ χρησιμοποιοῦν τις βιβλιογραφίες, ἀλλὰ λίγοι δηλώνουν τὴν πηγὴ τῶν πληροφοριῶν-τους» σημειώνεται, με προφανὴ πίκρα, στὸν πρόλογο τοῦ τόμου ποὺ παρουσιάζουμε. Τὰ πράγματα εἶναι νομίζω πιο δυσάρεστα: λίγοι χρησιμοποιοῦν τις βιβλιογραφίες καὶ τὰ εγχειρίδια, καὶ απλῶς ελάχιστοι τις μνημονεύουν: δὲν διαθέτουμε, δὲν παράγουμε ἐργαλεῖα, καὶ φυσικὴ συνέπεια εἶναι νὰ μὴν ἔχουμε συνθήσει οὔτε καὶ στὴ χρῆση-τους. Μάθαμε —κατάλοιπο τοῦ σχολαστικισμοῦ— νὰ θεωροῦμε ἐπιστῆμη τις ἐπιμέρους φιλολογίες, ἢ, κάπως υπεραναπληρωματικά, νὰ γυροῦμε νὰ φτάσουμε στὴν οὐσία με τὴν πρώτη, χάρη στὴν ἐμφυτὴ ἀξία ποὺ ὅλοι θὰ θέλαμε νὰ ἔχουμε.

Δὲν εἶναι ὅμως κομψό ν' ἀρχίζουμε τὴν παρουσίαση με γκρίνιες καὶ διδασχές: ὁ πλούσιος ἐτούτος τόμος (καθὼς καὶ ἄλλα, παρόμοιας υφῆς ἔργα) μας ἐπιτρέπει νὰ